

S A Y I 7 • 2 0 0 2

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

bir tavır sergilemeye zorlamış ve neticede dinin varlık şartı olan vahiy kavramı ikinci plana itilmiştir. Fakat, müellifin şahsi kanaatlerinin farklı platformda tartışılması gerektiği için burada sadece bu modellerin metodolojik açıdan bir takım sorunlara yol açtığına işaret etmekle yetiniyoruz.

Eserin önemine gelince; genel olarak ülkemizde din felsefesi alanında ciddi bir boşluk olduğu için bu sahada atılan her bir adım takdirle karşılanmalıdır. Fakat, ne var ki bu eserde yer alan yazılar daha önce yayınlandığı için literatüre bir katkı sağlamamaktadır. Bu nedenle de, ülkemizin sayılı din felsefecilerinden olan müellifin, ileride artık daha önce yayınlanmış yazıları ile değil de, ihtiyacımıza binaen yeni çalışmalarıyla okuyucu huzuruna çıkacağını umuyoruz.

Nebi Mehdiyev

Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları [Kuruluşun Fatih Devri Sonuna Kadar]

Recep Cici

Araştırma Yayınları, Bursa 2001, 418 sayfa.

Doktora tezi olarak yazılmış olan eser giriş, sonuç ve üç bölümden oluşmaktadır. Yazar eserin giriş kısmında araştırmanın iki asırlık zaman diliminde (1299-1481) Osmanlılar'da fıkha dair ortaya konan ilmî eserlerin ele alınacağını ifade etmektedir. (s. 1) Alimlerin tespitinde, zaman diliminin yanı sıra yaşadıkları coğrafya da nazar-ı dikkate alınmıştır. Cici, tespit edilen alimlerden fıkha dair daha çok eser veren ve eseri günümüze ulaşan fakihlerin hayatları ve eserleri üzerinde duracağını, diğerlerine ise genel olarak temas edeceğini ifade etmiştir.

Birinci Bölüm'de, Osmanlılar'da siyasî ve ilmî durum ele alınmıştır. İlmî durum çerçevesinde Osmanlı öncesine kısaca temas edilmiş, Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarına değinilmiş, ayrıca fıkıh ilmi ve bu ilmin nakli ilimler arasındaki yeri ile fıkıh eğitim-öğretimine yer verilmiştir. Osmanlılarda eğitim ve öğretimin medrese, cami, tekke ve zaviyelerde yürütüldüğünü nakleden Cici, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirlerini kapsayan iki asırlık zaman dilimi içinde İslâm hukukuna dair kaleme alınan eserlerin büyük bir kısmının Arapça, çok az bir kısmının Türkçe ve Farsça olduğu tespitinde bulunmaktadır. Türkçe yazılan eserler de genel olarak risâleler ve ilmihâllerdir.

“Fıkıh İlmî ve Fıkıh Eğitim ve Öğretimi” (s. 33) başlığı altında tercih sebebi belirtilmeksizin Ebu Hanîfe'nin, Şâfiîlerin fıkıh ve Ömer Nasuhî Bilmen'in fıkıh ilmi tarifini nakleden Cici, yeter mahiyette olmamakla birlikte fıkıh ilminin naklî ilimler arasındaki yerini tanıtmaya çalışmış; devamında Osmanlı medreselerinde diğer naklî ilimler alanında okutulan eserler ve fıkıh eğitim-öğretimine temas etmiştir. Cici, genel medreselerde fıkıhın tahsil edilmesiyle beraber “Daru'l-fikh” adıyla bir ihtisas medresesinin tesis edilmediğini de vurgulamaktadır. Eserde Osmanlı medreselerinde genel olarak Hanefî fıkıhının ve bu meyanda usûl-i fikihten; *Muhtasaru'l-Müntehâ*, *Muğnî*, *Menâru'l-Envâr*, *Tenkîh*, *Tavdîh*, *Telvîh*, *Fusûlü'l-Bedâyi*, *Mirkât*, *Mir'ât* ve bunların şerh ve haşiyelerinin; *furûdan*, *Muhtasar-ı Kudûrî*, *Hidâye*, *Feraizü's-Sirâciyye*, *Kenzü'd-dekâik*, *Vikâye*, *İnâye*, *Dürer ve Gürer* gibi eserlerin okutulduğu naklediliyor.

İkinci Bölüm dönemin Osmanlı fakihleri ve eserlerine ayrılmıştır. Fıkıha dair az ya da çok eseri bulunan dönem fakihlerinin hayatları ve tespit edilebilen ve günümüze ulaşan eserler yazarın tespit ettiği ölçüler çerçevesinde ele alınmıştır. Günümüze eseri ulaşmayan fakihlerin ise hayatları hakkında bilgi verilmeksizin sadece isimleri ve eserleri zikredilmiştir. Giriş kısmında eserlerin ele alınışı hususunda zikredilen ölçüler şunlardır: Birinci olarak; eserin kısaca tavsifi (cilt, varak, satır, hat, müstensih, istinsah tarihi, bulunduğu kütüphane), varsa kaleme alınış sebebi ve yazarın eserle ilgili zikrettiği bilgiler; ikinci olarak; eserin muhtevası (tasnif türü, alanı, kaynakları, tesir ve teessürü), metoduna yönelik tespitler; son olarak, yazarın yaşadığı zamanı, içinde bulunduğu ortamla ilgili örf ve adet, sosyal, siyasal ve iktisadî şartları dikkate alması ve içtihat, taklit, kendi mezhebi ve diğer mezheplere karşı olan tutumu göz önünde bulundurularak birkaç örnek üzerinde durulması. (s. 4) Yazarın çalışmasına konu olan dönemde türlerine göre 30 metin, 44 şerh, 41 hâşiye, 3 ta'lik, 3 muhtasar, 26 risâle ve 3 tercüme, alanlarına göre de 51 usûl, 58 furû, 23 ilmihâl, 1 kavâid, 3 kamu hukuku, 1 hilâf, 6 ferâiz ve 7 fetvâ olmak üzere toplam 150 eser kaleme alan fakihlerin sayısı 65'tir.

Eserleri günümüze ulaşan ve araştırmaya dahil edilen 50 fakihten bazıları şunlardır: Hattab Karahisarî, Cemaleddin Aksarayî, İbn Melek, Musannifek, Kafiyeci, Ali Kuşçu, Molla Hüsrev, Ali Tûsî, Ya'kup Paşa, Sinan Paşa, Molla Gürânî, Kadızâde, Muhyiddin Niksarî, Kirmastûzade.

Üçüncü Bölüm, “Döneme Ait Eserlerin Özellikleri ve Fıkıh Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün birinci kısmında; eğitim-öğretim, mezhep anlayışı, fakihlerin ifa ettiği görevler

ve bu dönemde İslâm dünyasında fikhî durum gibi konulara yer verileceğini ifade eden Cici, kısmen birinci bölümün özetini vermiştir. İkinci kısımda eserlerin değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Söz konusu dönemde kaleme alınan eserler metin, şerh, hâşiye, ta'lika, muhtasar, risâle, ve tercüme şeklinde yedi kısma ayrılmış, sonra bunların usûl, furû, ilmihâl, kavâid, kamu hukuku, hilâf, ferâiz, ve fetvâ gibi alanlara dağılımı esas alınarak eser ve yazar isimleri ayrı ayrı verilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. (s. 298-304) Sayısal olarak türleri değerlendiren yazar usûl metinlerine nispetle furû ve ilmihâl metinlerinin fazla olmasının, çalışmaların ihtiyaçlara paralel olarak yapıldığının göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre "İslâm Hukukunu benimsemiş olan bir devlette problemler daha ziyade, İslâm hukukunun metodolojisi ile ilgili değil, uygulamaya yansıyan yönüyle ilgilidir. Bu yüzden furû ve ilmihâl eserleri diğerlerine göre daha çok sayıda kaleme alınmıştır." (s. 305).

Gerek şerhler gerekse hâşiyelerin telif eserler sayılabileceğini ifade eden Cici'nin şerhler hakkındaki şu tespiti dikkate değerdir: "İlk dönem Osmanlı fakihleri tarafından yazılan şerhler, genel olarak telif niteliğinde çalışma(lar) kabul edilebilir. Zira ...ifade edildiği gibi bu çalışmalar, sadece kelime ve kavram izahları veya luğavi, nahvi ve belaği tahlillerle geçiştirilmemekte; prensipler ve kaideler verilmekte, akli ve nakli delillere müracaat edilmekte, örf-âdet, bölge ve zaman farkı, umûm-i belvâ, refu'l-harac, ihtiyaç ve taharri gibi faktörler göz önünde bulundurulurken tercihler yapılmaktadır." (s. 323). Bu değerlendirmelerin yanısıra türlerin oluşumu ve dönem tasavvuru hususunda yerleşik paradigma kabul edilmiş görünmektedir. Esas itibarıyla ilerleme-gerileme-duraklama şeklindeki paradigma Batı kaynaklı olup, ortaya çıkışı XX. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Batı, rasyonalist ilerlemeci tavrıyla her medeniyetin, kendilerinin geçtiği süreçlerden geçmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamakta, İslâm Medeniyet tarihini de bu şemaya göre şekillendirmektedir. Batının böyle bir şemalandırma yapmasının amacı belli olmakla birlikte İslâm aydın ve ulemâsının böyle bir şemayı kabul edişi hususunda düşünmek gerekmektedir. Esasında burada Müslüman Türk aydın ve ulemâsı dememiz daha yerinde olacaktır. Çünkü İslâm Medeniyeti'nde Arap aydın ve ulemâsı için bu şema farklı bir anlam ifade etmiştir. Nitekim fikhin tarihi içerisinde "duraklama dönemi" olarak gösterilen dönem, iktidarın Türklere geçişiyle başlamış; böylece Araplar İslâm Medeniyeti'nin gerileme sorumluluğundan kurtulmuştur.

Yazar hâşiyeler hakkında da “duraklama, gerileme ve özellikle de taklit devirlerinde giderek artış göstermektedir.”(s. 306) ifadesini kullanmaktadır. Hâşiyelerin bu şemalandırmaya paralel olarak arttığına zikredilmesi hâşiyelerin mahiyet itibariyle menfi bir özelliğe sahip olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Halbuki yazar eserin çeşitli yerlerinde şerhlerin ve hâşiyelerin telif niteliği taşıyan orijinal eserler sayılabileceğini açıkça ifade etmektedir (s. 321, 323, 324).

Cici, dönemin fıkıh devreleri içerisinde yeri hususunda Muhammed Yusuf Musa, Abdülvehhâb Hallâf, Muhammed el-Hudârî, Hayreddin Karaman, Abdülkerim Zeydân, Yusuf Ziyâ Kavakçı, Fahrettin Atar, Halil Cin, Ahmed Akgündüz gibi son dönem fıkıh tarihçilerin kabulleri arasından yaptığı tercihini şöyle ifade etmektedir: “...söz konusu dönem her ne kadar gerek dünya ve gerekse kendi konjôktürü bakımından Osmanlıların kuruluş ve yükseliş devri diye kabul edilse de, fıkıh devrelerinin ayırımı noktasında Duraklama devri içinde yer almaktadır.”(s. 351) Fıkıh tarihi açısından -özellikle Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda- kaynağı kesin çizgilerle belli olmayan gerileme, duraklama, taklit paradigması üzerinde derin araştırmaların yapılması ve değerlendirmelerin de bu çerçevede cereyan etmesi daha isabetli olacaktır. Nitekim yazarın da ifadesiyle gerek dünya ve gerekse kendi konjôktürü bakımından yüksek bir seviyede olan ve toplumsal mekanizması çok iyi işleyen bir devletin kültürel anlamda durakladığını veya gerilediğini söylemek tutarlı görünmemektedir.

İslâm hukuk tarihçilerinin tespit ettikleri taklit devri özelliklerini zikreden yazar, söz konusu dönemde de bu özelliklerin varlığını/yokluğunu değerlendirmeleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Yazara göre bütün hukuk tarihçileri sırf taklit ve duraklama devirleri ile ilgili aynı özelliklerden bahsetmiştir. Bu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür: taklit ruhunun kök salması, içtihadı tepkilerin artması, fakihler arasında irtibatsızlık, selefin kitaplarına ilgisizlik, orijinal eserlerin yazılmaması, hilâfa dair eserlerin yazılması, içtihat yerine hîle ve te'vilin kullanılması. Bu hususta eserin bütünüyle çok fazla uyum arz etmeyen şu ifadeler dikkat çekicidir: “...söz konusu dönem fakihlerinin gerek usûl-i fıkıh, gerekse furû-i fıkıhtan selefin ortaya koyduğu ruhu besleyen ve zihinleri açan ilim ve fıkıh dolu eserlerine ulaşamadıklarını; ... meydana getirilen eserlerde daha ziyade mezhep içi tartışmaların yer alması, diğer mezhep alimlerinin görüşlerine yeteri kadar fırsat verilmemesi ve yeni görüşlerin cesaretle söylenememesi

itibariyle, çalışmaların büyük bir kısmının hem orijinal hem de fikhî anlayışı geliştirecek nitelikte olmadığını söyleyebiliriz.”(s. 356-357). Eserin 334. sayfasında ise yukarıdaki düşüncelerle çelişen şu ifadeleri buluyoruz: “Dönemin fakihleri tarafından gerçekleştirilen çalışmaların hemen hepsinde, oranlar farklı olmak üzere tercih ve ‘yeni görüşlere’ sıkça rastlamak mümkündür.” Ayrıca yazar tarafından bir kısmı zikredilen, fakihlerin istifade ettikleri kaynaklar selefın eserlerine ulaşılmadığı şeklindeki görüşü desteklememektedir. (s. 356) Söz konusu dönemin taklit devri olup olmaması hususunda yazarın vardığı sonuç; “...dönem zaman dilimi itibariyle Duraklama devri içinde yer almakla birlikte, İslâm hukuk tarihçilerinin bu devirle ilgili kaydettikleri özelliklerin tamamını taşımamaktadır.” şeklinde olmuştur. Zahmetli bir araştırmayı gerçekleştiren yazarın yerleşik paradigmayı kabul etmesi yerine eleştirel bir yaklaşımla tarihî verileri değerlendirmesi ve bunu daha açık bir dille ifade etmesi beklenirdi.

Klasik araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış, düşünce tarihimize ve araştırmacılarımıza konu edindiği alan hususunda tarihi verileri derli toplu sunması açısından kaynak niteliği taşıyan eser, yeni çalışmalara kapı açacak niteliktedir. Araştırmanın yazma eserler üzerinde yoğunlaşması dikkate değer bir husustur. Osmanlı kültür mirası kütüphane raflarında incelenmeyi bekleyen yazma eserlerin gün ışığına çıkarılmasıyla tam manasıyla anlaşılabilir. Genel olarak düşünce tarihimiz ve özelde fıkıh tarihimiz farklı bakış açılarıyla yapılacak çalışmaları beklemektedir.

Kerime Cesur

Hadis Tarihinin Yeniden İnşası

G. H. A. Juynboll, Çeviri: Salih Özer

Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, 383 sayfa.

Batılı ilim adamları arasında Goldziher-Schacht çizgisini devam ettiren ve hadislerin değerlendirilmesinde bir çok batılı teknik terimin yerleşmesini sağlayan Juynboll, bu eserinde, isnad ve metnin tarihi gelişimi hakkında farklı bir bakış açısı sunmaya çalışmaktadır. Temel hadis kitaplarında yer alan ve İslâm dünyasının genel olarak kabul ettiği hadisler acaba Hz. Peygamber’in ifadeleri midir; yoksa belirli bir zaman dilimi geçtikten